

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Gilbert de Santhilier katonai szolgálata a tizenötéves háborúban*

A 16. századi Habsburg Monarchia népein kívül (osztrákok, magyarok, csehek, morvák, horvátok, dalmátok, szlovákok, rutének, vlahok és uszkokók) II. Rudolf hadseregében szolgálatba álltak a Hódoltságból érkezett szlávok (szerbek, bolgárok és keresztény bosnyákok), birodalmi németek, kozákok, skótok, angolok, németalföldi vallonok, franciák és szép számban lotaringiaiak is. Felmerül a kérdés, hogyan kerültek az utóbbiak a szülőföldjüktől mintegy ezer kilométer távolságra eső Magyar Királyságba, és miért itt vállaltak katonai szolgálatot. Erre – véleményem szerint – három, egymással is szorosan összefüggő indokuk volt. Egyrészt a Sahin-Tóth Péter által „határvidéki nemességnek” nevezett lotaringiai nemesek identitása, nyelve és kultúrája is kettős volt. Karrierjük és felemelkedésük szempontjából két út állt ekkoriban előttük: a Habsburg-család vagy a francia királyok szolgálata. Ennek szabad utat biztosított a lotaringiai lovagság (köznemesség) azon privilégiuma, amely szerint külföldi szolgálatot is vállalhatnak, ha ez nem sérti a hercegség érdekeit.¹ Másrészt a 16. század végének és 17. század elejének Oszmán Birodalom elleni háborúja a presztízs és rangemelés mellett anyagi szempontokból is haszonnal kecsegtető vállalkozásnak tűnt a lotaringiai nemesség körében, hiszen a katonaság jó üzlet volt akkoriban. Ehhez ráadásul rendelkezésükre állt jelentős létszámú katonaság is, amely az évtizedek óta tartó németalföldi és francia vallásháborúk miatt Lotaringiában és a hercegség körül állomásozott. A fegyverszüneteket követően ezt a tömegesen szélnék eresztett dologtalan, ám harcedzett zsoldosereget fogadtatta fel a császár a saját szolgálatába. Harmadrészt a keresztes háború eszméjének újraéledését sem zárhatjuk ki a motivációs tényezők közül.² Fernand Braudel szerint

* Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2

¹ Sahin-Tóth Péter: *Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban”*: Georges Bayer de Boppard. In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, 2004. 244.

² Niederkorn, Jan Paul: *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993. 390–391.; Wieden, Brage Bei der: *Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen eines sozialen Raums*. In: Kroener, Bernhard R. – Prüve, Ralf (Hrsg.): *Krieg und Fried. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1996. 96–97.; Liepold, Antonio: *Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts*. *Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Band 767*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1998. 125–127.; Sahin-Tóth Péter: *A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600)*. In: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, 1999. 453–465.; Sahin-Tóth Péter: *Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok*, 138. évf. (2004) 5. sz. 1184.; Sahin-Tóth: *Egy lotaringiai nemes*, 243–244.; Sahin-Tóth Péter: *Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon*. In:

hívó emberek ezrei álmodoztak arról Európa-szerte, hogy segítenek ízekre szaggatni a szultán három kontinensre kiterjedő hatalmát. Ezért hagyta el például Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege a vervins-i béke (1598. május 2.) megkötése után Bretagne-t, és vett részt a magyarországi harcokban.³

A több mint egy évszázadon keresztül a bécsi Arzenált irányító Santhilier (vagy franciásan Saint-Hilaire) család⁴ első tagja, Gilbert katonai karrierje, bár szintén a Habsburg Monarchiában szerencsét próbáló lotaringiai nemesek közé tartozott, és – mint látni fogjuk – életpályája szorosan összefonódott a tizenöt éves háborúval, korábban kezdődött a Habsburg-család szolgálatában. Először azonban azt kell kiderítenünk, mikor érkezett főhősünk Európa eme szegletébe. Ha hihetünk Wilhelm John és Wilhelm Erben 1903-ban megjelent művének, akkor Gilbert de Santhilier Habsburg Erzsébet (1554–1592) szolgálatába állt, akit 1570. november 26-án vezetett az oltár elé IX. Károly francia király (1560–1574) a mézières-i Notre-Dame d’Espérance templomban.⁵ Mint udvari nemes valószínűleg különböző megbízatásokat teljesített a királyné számára. Miután Erzsébet megözvegyült (IX. Károly 1574. május 30-án halt meg a vincennes-i várkastélyban mellhártyagyulladásban), elkíserte őt Bécsbe is, ahová 1576 elején érkezhetett meg.⁶

A következő rá vonatkozó információnk tizenkét esztendővel későbből származik, és már egy megkezdett katonai karrierbe enged némi bepillantást. Santhilier ugyanis 1588 áprilisában az Udvari Haditanácsához fordult, hogy lovas lövészei (*Archibuser*)⁷ részére ölmet és puskaport (*Kraut und Lot*), valamint elmaradt zsoldjuk kifizetését kérje.⁸ Beadványára a Bécsben működő és a katonai ügyeket irányító kormány szerv április 11-i dátummal válaszolt, ígérve, hogy a teljesíti a kívántakat.⁹ Azt azonban a jelen pillanatban rendelkezésre álló források alapján nem tudjuk megállapítani, hogy pontosan hol szolgálhatott Santhilier, csak feltételezéseink lehetnek. A Pálffy Géza által közreadott, a magyarországi végvárrendszer 1582. évi állapotát bemutató jegyzék szerint lovas lövészek Kassán, Tokajban, Szendrőn, Szatmáron, Érsekújvárbán, Kanizsán és Kőrösön szolgáltak kisebb-nagyobb (általában ötvenfős) létszámban.¹⁰ A felsorolt hét végvár közül Santhilier lovasaival csak a felső-magyarországi végvidéki *Feldobrist*hoz tartozókban szolgálhatott. Kijelentésem alátámasztására

Oborni Teréz (szerk.): *Ad Astra*. Sahin-Tóth Péter tanulmányai – Études de Péter Sahin-Tóth. Budapest, 2006. 365–391.

³ Braudel, Fernand: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Budapest, 1996. 1296.; Mercoeur magyarországi szerepvállalásáról lásd: Fethrentheil-Gruppenberg László: *Mercoeur lotaringiai herceg magyarországi szereplése*. Hadtörténelmi Közlemények, 38. évf. (1937) 205–234.; Sahin-Tóth: *Lotaringia és a tizenöt éves háború*, 1156–1184.

⁴ Schmedes, Kurt von: *Zur Geschichte der Donauflotte. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens“*. Wien, 1914. 28.

⁵ Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Sechster Theil*. Wien, 1860. 169.; Khevenhüller-Metsch, Georg (Hrsg.): *Hans Khevenmüller: Geheimes Tagebuch 1548–1605*. Graz, 1971. 59.

⁶ John, Wilhelm – Erben, Wilhelm: *Katalog des k. u. k. Heeresmuseums*. Wien, 1903. 82.

⁷ A lovas lövészekre lásd: Kelenik József: *A kézi löfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben*. Hadtörténelmi Közlemények, 104. évf. (1991) 3. sz. 100–104.

⁸ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR) Protokollum (a továbbiakban: Pr.) Expedit (a továbbiakban: Exp.) Band (a továbbiakban: B.) 183. Fol.: 262r. No. 37.

⁹ ÖStA KA HKR Pr. Registratur (Reg.) B. 182. Fol.: 244r. No. 44.

¹⁰ Pálffy Géza: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei*. Hadtörténelmi Közlemények, 108. évf. (1995) 1. sz. 160–172.

egy közvetett és egy közvetlen bizonyítékot szeretnék bemutatni. Santhilier 1590. október 1-jén azt az utasítást kapta az Udvari Haditanácstól, hogy két társával, Wolf Ligsalzcal és Anton Stampplal menjenek és foglalják el tisztségüket Felső-Magyarországon.¹¹ A vele együtt felszólított két személy esetében bizonyosak lehetünk, hogy korábban is ezen a végvidéken szolgáltak. Ligsalzot 1588. május 4-én Egerbe, míg Stampot ugyanezen év június 12-én Szendrőbe nevezték ki zászlóssá (*Fähndrich*) az ezekben az erősségekben állomásozó német gyalogos zászlókhöz.¹² Feltételezni tudjuk ez alapján, hogy a nevezett két személyhez hasonlóan Santhilier is Felső-Magyarországon szolgált a tizenöt éves háborút megelőző időszakban. Egy 1591-ből származó protokollum-bejegyzés azonban már minden kételyünket eloszlathatja. Eszerint január 30-án azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy utasítsák a felső-magyarországi mustramestereket a vele való elszámolásra.¹³

Miután sikerült tisztáznunk szolgálati helyét, még két fontos megállapítást tehetünk Santhilier-vel kapcsolatban. Egyrészt a ruházatuk színe alapján megkülönböztetett sárga vagy vörös kabátos lovas lövészeknél állt szolgálatban. Ezek az alakulatok már az 1570-es évektől Felső-Magyarországon állomásoztak.¹⁴ Pierre Lescapier 1574. évi erdélyi utazásáról készített feljegyzései alapján pedig azt is tudjuk, hogy a Kassa környéki falvakba telepített „sárga zubbonyosok százada franciákból és olaszokból áll”.¹⁵

Másrészt nagy valószínűséggel részt kellett hogy vegyen az 1588. október 8-án lezajlott szikszói ütközetben is. Ekkor az Abaúj vármegyei gazdag mezőváros megbüntetésére küldött Kara Ali székesfehérvári bég csapatai csaptak össze a Rákóczi Zsigmond egri kapitány vezette keresztény katonasággal a település határában. Ez utóbbiak között Istvánffy Miklós leírása szerint ott voltak „a szepsi fekete német lovas fegyveresek, s veresek, sárgák Göncről, az köntösök színéről úgy hívatatván, kétszázharmincan menének”.¹⁶ A lovas lövészek derekasan kivették részüket az ütközetből is. Az előretörő keresztény katonaság ugyan az oszmán csapatok ágyúinak tüzetől megzavarodva elkezdett menekülni, ám – és itt újra adjuk át a szót Istvánffynak – „ott szükségkorán az mieinket hatszáz kopjás és a német puskás-lovas, fegyveres serege alkalmas időben megsegítik”.¹⁷ Az ütközetet végül ez a támadás, illetve a Rákóczinak vagy kapitányainak tulajdonított hadicsel döntötte el.¹⁸

De térjünk vissza Santhilier katonai karrierjéhez! Ebben 1590 októberében jelentős változás állt be. E hónap 17-i dátummal ugyanis az Udvari Haditanácstól azt az utasítást kapta, hogy a Győrben állomásozó egyik német gyalogos zászló¹⁹ *hauptmanni* tisztségének betöltésére a császárváros védelme szempontjából kiemelt fontosságú erősségben jelentkezzen.²⁰ Az elhalálozott Octavio Spinola helyét kellett átvennie, ez azonban nem ment

¹¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 185/2. Fol.: 228r. No. 2.

¹² ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 182. Fol.: 66r. No. 15.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 182. Fol.: 254v. No. 40.

¹³ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 186. Fol.: 186r. No. 64.

¹⁴ Kelenik: *A kézi lőfegyverek jelentősége*, 103.; Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 160.

¹⁵ Benda Kálmán – Tardy Lajos (szerk.): *Pierre Lescapier utazása Erdélybe [1574]*. Ford. Benda Gyula – Benda Kálmán – Tardy Lajos. Budapest, 1982. 96.

¹⁶ *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. (Reprint) Budapest, 2009. 85.

¹⁷ *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája*, 87.

¹⁸ *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája*, 87.; Hangay Zoltán: *Erdély választott fejedelme – Rákóczi Zsigmond*. Budapest, 1987. 64–76.; Szabó András: *A szikszói csata és propagandája*. Hadtörténelmi Közlemények, 111. évf. (1999) 4. sz. 851–860.

¹⁹ Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 166.

²⁰ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 185/2. Fol.: 237r. No. 22.

zökkenőmentesen. Bár az Udvari Haditanács 1591. január 28-án utasította Santhilier a tisztség betöltésére,²¹ ám valójában erre csak május végén – június elején kerülhetett sor, ugyanis két igen fontos probléma is felmerült: egyrészt rendezni kellett, hogy Santhilier zsoldját mikortól fizessék. Ő maga májusban azt kérte, hogy 1591. március 15-cel visszamenőlegesen kerüljön erre sor.²² Ezt az Udvari Haditanács május 22-én el is fogadta, és egyúttal utasította Gregoróczy Vince magyar *Obrist* helyett, hogy az új *Hauptmann*t minél előbb mutassa be leendő katonáinak.²³

A másik megoldandó probléma Santhilier szállásának kérdése volt. A lotaringiai nemes ebben az ügyben is kéréssel fordult a haditanácsosokhoz.²⁴ Ők pedig – az előző esethez hasonlóan – Gregoróczynak február 5-én azt az utasítást küldték, hogy a magyar *Obrist* helyettes segítsen megvásárolni Santhilier számára a néhai Spinola hajlékát.²⁵

Az elkövetkezendő időszakban a lotaringiai nemes újabb és újabb kéréseivel ostromolta az Udvari Haditanácsot. 1591. október 14-én ő és a másik zászló *Hauptmann*ja, Martin Laspberger²⁶ azzal fordult a haditanácsosokhoz, hogy havonta 8 tallér húspénzt az élelmesteri hivatalból nyújtsanak számukra. Az Udvari Haditanács tagjai az Udvari Kamarához küldött átiratukban úgy vélték, hogy a két tiszt kérése jogos, és közben akartak járni ügyükben.²⁷

Santhilier ugyanakkor azt is kérte, hogy a zászlókban szolgáló szegény katonák részére is biztosítsanak húspénzt. Kérését azzal támasztotta alá, hogy csak így lehet biztosítani szolgálatban maradásukat és feladataik ellátását.²⁸

A lotaringiai nemes azonban nemcsak saját magáról és katonáiról, hanem lováról, illetve loviról is gondoskodni kívánt. Az Udvari Haditanács október 11-én Urban Schüssent utasította szakvélemény készítésére a Santhilier által felépíttetni kívánt istállóról.²⁹ Ennek elkészültét követően, november 22-i dátummal a lotaringiai nemes immáron azt kérte, hogy az épület kötelezvény ellenében a győri ácsok műhelyénél épülhessen fel.³⁰ Öt nappal később ki is állították az Udvari Haditanácsnál az engedélyt, azzal a feltétellel, hogy a kötelezvény mellé még 60 rajnai forintot is fizessen.³¹ Sajnos arra vonatkozólag egyelőre nincs információ a birtokomban, hogy a két kérvény valamelyike is célt ért volna.

A következő év elején ismét fontos változás történt Santhilier életében. 1592. január 22-én Bécsben meghalt patrónusa, Erzsébet főhercegnő. A lotaringiai nemes azonban nem maradt befolyásos támogató nélkül, hiszen Ernő főherceg (1553–1595) szolgálatába állt. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy immáron a győri szolgálatnál is nagyobb megbízatásra vágyott. Egy protokollum-bejegyzés alapján tudjuk, hogy 1592 februárjában kérte a maga számára az Udvari Haditanácstól a bécsi városőrség (*Stadtguardi*)³² *hauptmanni*

²¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 187. Fol.: 186v. No. 103.

²² ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 186. Fol.: 221r. No. 47.

²³ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 187. Fol.: 205r. No. 71.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 187. Fol.: 205r. No. 72.

²⁴ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 186. Fol.: 193v. No. 12.

²⁵ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 187. Fol.: 187r. No. 13.

²⁶ Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598.* Győr, 1999. 183–256. passim.

²⁷ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 186. Fol.: 253v.

²⁸ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 186. Fol.: 254r.

²⁹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 187. Fol.: 230r. No. 40.

³⁰ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 186. Fol.: 262v. No. 69.

³¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 187. Fol.: 235r. No. 87.

³² A városőrségről lásd: Veltzé, Alois (Bearb.): *Die Wiener Stadtguardia. (1531–1741). Nach Originalquellen.* Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien, Jg. 36–37. (1902) 1–213.

tisztségét.³³ Ezt nem sikerült megszereznie, ám patrónusa szeptember 30-án arról tájékoztatta az Udvari Haditanácsot, hogy Santhilier-t a Francia Királyságba küldte.³⁴ Sajnos egyelőre szintén homály fedi utazásának pontos okát, illetve visszaérkezésének dátumát. Azt azonban tudjuk, hogy 1593 októberében már újra Győrben volt. Ekkora már Hasszán boszniai pasának a horvát területek ellen 1591-től évről évre megújuló támadása helyi konfliktusból a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti háborúvá szélesedett.³⁵ Szinán nagyvezír – a Tóth Sándor László által csak rövid „nyitánynak” nevezett – 1593. októberi hadjáratában Veszprémet (október 7.), majd Palotát (október 11.) foglalta el. Ez alatt az alig egy hónapos oszmán hadjárat alatt Ferdinand Graf zu Hardegg győri végvidéki főkapitány megpróbálta mozgósítani a rendelkezésre álló erőket és megszervezni a Dunántúli védelmét. Egyik sem ígérkezett egyszerű feladatnak Szinán nagyvezír túlerőben lévő seregével szemben. Az október 13-án megtartott haditanácson ennek megfelelően az az egyhangú döntés született, hogy Pálffy Miklós bányavárosi *Obrist* katonáival Komáromnál, míg Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány, Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár és Bernhard Leo Gall csapataikkal Győrnél szálljanak táborba, hogy meg tudjanak ütközni az oszmán erőkkal, ha szükség lesz rá. A győri tanácskozás résztvevői ugyanis ekkor még úgy tudták, hogy a nagyvezír Tata vagy Pápa ellen akar vonulni, vagy egy nagyobb portyára küldi katonaságát Alsó-Ausztria irányába.³⁶ Az első híreket követően, amelyek az oszmán fősereg elvonulásáról, illetve a janicsárok és Szinán között keletkezett feszültségről szóltak, Hardegg saját végvidéki csapataival és a hozzá beérkezett vármegyei katonasággal Győrből Komáromba indult, ahová a következő napon meg is érkezett. Október 27-én már az itt felállított táborban kapta azt az információt, miszerint a nagyvezír Budáról elindult Belgrád felé. A győri végvidéki *Obrist* ekkor haditanácsot hívott össze, amelyen döntés született arról, hogy 29-én Székesfehérvár ellen támad a császári-királyi had. A tanácskozást követő napon azonban megváltoztatták a tervüket, és immár Veszprémet akarták megostromolni.

A sereg a kijelölt napon elindult Komáromból, majd egész napos vonulást követően Székesfehérvártól mintegy ötven kilométernyire éjszakai tábort vert. Az itt újfent összehívott haditanácson személyesen is jelen volt Istvánffy Miklós szerint „Hardegg igyekezetiben állandó lévén, s Fejérvár megpróbálásának tanácsit elméjében foglalván”,³⁷ meggyőzte a magyar urakat az egykori koronázó város elleni támadás helyességéről.³⁸

Érdemes itt egy rövid szünetet tartanunk az eseménytörténet leírásában, és visszatérnünk Santhilier-hez. Természetesen a lotaringiai nemes is részt vett katonáival a győri *Obrist* által vezetett hadjáratban, ám zászlója korántsem volt teljes létszámú. Egy-egy ilyen katonai egységnek ugyanis német szokás szerint 300 főből kellett állnia. Ezzel szemben Santhilier egy október 12-én Bécsbe érkezett kérvényében arra panaszkodott, hogy zászlójában már nem szolgál több fegyverforgató nyolcvannál. Ezért kérte, hogy új katonákat és tisztségviselőket toborozhasson Németalföldről. A protokollum-bejegyzés tanúsága szerint a haditanácsosok is sürgetőnek vélték, hogy az elhunyt katonákat minél hamarabb újjal pótolja. Engedélyezték tehát számára, hogy toboroztasson, az újonnan felfogadottakat pedig késedelem nélkül Győrbe kellett vinnie. A szabadon maradt tisztségviselői helyek betöltését illetően a

³³ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 188. Fol.: 181v. No. 32.

³⁴ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 188. Fol.: 230r.

³⁵ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 63–83.

³⁶ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) Fasc.: 125. Fol.: 101r.

³⁷ Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája*, 132.

³⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 101v-102v.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 140.

döntést Mátyás főhercegnek engedték át.³⁹ A hadjárat megindulása azonban nem adott lehetőséget arra, hogy a toborzást elkezdje, így katonáival ő is Székesfehérvár felé menetelt. A város Beslia nevű külvárosának megtámadásában valószínűleg részt vett egységével, mivel azonban név szerint nincs megemlítve, így nem lehet kideríteni, hogy a harc melyik fázisában kapcsolódtak be. Hardegg 1593. november 6-án írt jelentéséből kiderül, hogy a magyar vármegyei darabontok mellett német gyalogosok is részt vettek az október 31-ről november 1-jére virradó éjszaka megindított rohamban. Majd már fényes nappal a győri főkapitány maga állt egy meg nem nevezett gyalogzászló élére, hogy segítséget vigyen a támadóknak. Hamarosan azonban belátta, hogy megfelelő tűzéréség nélkül lehetetlen tovább folytatni a küzdelmet, így itt leállította az ostromot. Közben Huszár Péter pápai kapitány jelentette, hogy az Ingovány nevű külvárost a rábizott magyar darabontokkal sikeresen elfoglalta, és erősítést kért a támadás folytatásához. Hardegg hosszas győzködést követően ráállt, hogy két ágyút és kétszáz német gyalogost küldjön megsegítésére, azzal a feltétellel, hogy éjjelleg folytathatja a harcot, és ha addig nem ér el eredményt, vonuljon vissza a főerőkhöz. Végül ez utóbbi történt. A székesfehérvári rajtaütés tehát nem járt sikerrel.⁴⁰

A fehérvári bégnek sikerült értesítenie a budai beglerbéget a keresztény sereg Székesfehérvár elleni támadásáról. Ez utóbbi a rendelkezésére álló végvidéki és portai katonaság egybegyűjtését követően a város felmentésére indult. Eközben „Harmadik napján Mindszent havának Prainius Erasmus [Erasm Braun], komáromi kapitány s tábornester az ő népével visszamenni kezdte, s majd mind az egész gyalogság s az tábori eszközöknek nagy hosszú renddel lévő száma utánaméne, [...] úgylígy az táborhelyen csak igen kis gyalogsereg és nyolc- vagy kilencezer lovasok alig hagyatnának. [...] Az strázsán állóktól megizentetik, hogy ők éjjel szorgalmatos vigyázásokban az budai úton gyakor tüzeket láttak volna, s az ellenség agárít is, [...] s immár virradatkor az hadat megindulni láttatnék.”⁴¹

Hardegg november 7-i jelentése szerint, amikor a hírt meghallotta, azonnal kilovagolt a táborból, hogy szemügyre vegye az ellenséges mozgást. Ekkor még úgy vélte, hogy csak a székesfehérvári bég lehet két- vagy háromszáz katonájával. Csakhamar rájött azonban tévedésére, így összehívta a táborban maradt urakat a helyzet megtárgyalására, s annak eldöntésére, hogy vállalták-e az összecsapást. Egybehangzóan az ütközet megvívása mellett döntöttek. (Főként Pálffy szorgalmazta ezt.) Hardegg pedig késedelem nélkül harcrendbe állította katonáit a következő módon: a bányavárosi *Obrist*ot katonáival a baloldalra rendelte, Nádasdy, Zrínyi és Batthyány csapatait középre, míg saját egységeit a jobb szárnyra. Santhilier és gyalogosai is a harcrend eme részére nyertek beosztást.⁴² Végül a keresztény sereg győzelmével zárult az ütközet. Ebből csak azt a részt szeretném most bemutatni Istvánffy műve alapján, amely a lotaringiai nemesre és zászlózára vonatkozik. Eszerint „jobb kéz felől, mely az ellenségnek bal felől való, azonképpen Hardegg s az ausztriai lovasok is, és az győri s pápai seregek vitézül forgódnak vala az ellenség gyalogi ellen. Mely harcon egy kegyetlen gyalogrendben való török Hardeggnek az szárán nagy sebet ejte, kétség nélkül elvágta volna az szára csontját, ha egy üreg vasszerszámmal, mellyel az puskát porral szokták megtölteni,

³⁹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 190. Fol.: 295v.

⁴⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 103r-106r.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 111r-112r.; ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1593-11-1 1/2; Gömöry Gusztáv: *A pákozdi csata 1593. november 3-án*. Hadtörténeti Közlemények, 9. évf. (1896) 455–457.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 140–141.; Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgainak története*, 132–134.

⁴¹ Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgainak története*, 135.

⁴² ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 112v-113r.; ÖStA KA AFA 1593-11-1 1/2.; Gömöry: *A pákozdi csata*, 459.

szekernyájében történet szerint dugván, meg nem mentette volna. Az pedig az törököt Hagery Zsigmond [Siegmond Hager] és Santolér Gilbert, Burgundiából való, amaz egy győri lovas német seregnek, emez pedig más sereg hadnagy, megölvén az ellenséget, megoltalmazák.”⁴³

Santhilier tehát ott volt Székesfehérvár megtámadásánál, majd részt vett a város felmentésére érkezett oszmán sereggel vívott ütközetben is. Ám a magyarországi hadszíntért nem sokára elhagyta. Ernő főherceg jóvoltából ugyanis újabb megbízást kapott. II. Rudolf legidősebb öccsét II. Fülöp spanyol király Németalföld helytartójává nevezte ki. A főherceg még ugyanezen év végén elindult Brüsszelbe, ahová 1594 nyarán nagy pompával vonult be, és kíséretének egyik tagja kamarásként a lotaringiai nemes volt.⁴⁴ Ernő főherceg azonban az őt kínzó súlyos betegségek következtében 1595. február 22-én meghalt.⁴⁵ Santhilier patrónusa halála után nem hagyta el Németalföldet, ahol valószínűleg újra megmutathatta katonai képességeit, hiszen IV. Henrik francia király (1589–1610) 1595. január 17-én hadat üzent II. Fülöp spanyol uralkodónak (1556–1598). Nem tudjuk pontosan, hogy Santhilier meddig maradt Nyugat-Európában, és az sem tisztázott még, hogy a németalföldi spanyol seregben vagy a Katolikus Liga haderejében harcolt-e. Számomra az utóbbi tűnik valószínűbbnek, s hogy Jean T'Serclaus de Tilly mintájára ő is Mercoeur herceggel tért vissza a Magyar Királyságba. Feltételezésem alátámasztására azonban csak egy közvetett bizonyítékot tudok megemlíteni, amely egyben hosszú időt követően Santhilier első említése is. Az Udvari Haditanács protokollumában ugyanis 1600. szeptember 28-i dátummal azt a bejegyzést találjuk, hogy Santhilier-t Mercoeur herceg 300 kürasszírja mellé rendelik biztосként.⁴⁶

A Magyar Királyságba való visszatérését követően 1601-ben a lotaringiai nemes szerencsésillaga magasra emelkedett. Három fontos tisztség elnyerésében is részesült ugyanis. Egyrészt Ernő főherceg után Mátyás főherceg is felvette kamarásai közé. Ez a cím biztosította számára az állandó udvari jelenlétet. Másrészt ennek is köszönhetően még ugyanebben az évben a Habsburg-család mindenkor hadba vonuló tagjának kíséretére, védelmére kiállított úgynevezett *Hoffahne* marsalljának helyettesévé (*Leutnant*) is kinevezték. Harmadrészt július 22-i dátummal az Udvari Haditanács kiállított a részére egy *Bestallungot*, azaz kinevező iratot, amelynek értelmében átvette a bécsi Arzenál irányítását (*Arsional Hauptmannschaft*).⁴⁷ A haditanácsosok döntését nyolc nappal később az uralkodó is jóváhagyta,⁴⁸ majd augusztus 28-án megkapta a tisztség feladatait felsoroló instrukciót is.⁴⁹ Eszerint a parancsnoksága alá tartozó Arzenál legfőbb feladata az volt, hogy hajókat és a hajózáshoz szükséges eszközöket építsen, illetve gyártson. Neki kellett felfogadni a megfelelő szakembereket és beszerezni a szükséges nyersanyagot.⁵⁰

⁴³ Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája*, 135.

⁴⁴ Kurtze und eigentliche Beschreibung 1594. Khevenmüller: *Geheimes Tagebuch*, 215. Ernő főherceg 1594. június 2-án kérte felmentését a győri szolgálat alól. Hardegg pedig augusztus 13-án kérte pótlását az Udvari Haditanácstól. ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 192. Fol.: 368r. No. 8.; ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 192. Fol.: 184v. No. 35.

⁴⁵ Khevenmüller: *Geheimes Tagebuch.*, 221–222.; Hamman, Brigitte: *Habsburg lexikon*. Budapest, 1988. 75.

⁴⁶ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 205. Fol.: 284v. No. 207.

⁴⁷ ÖStA KA Bestallungen (Best.) 698/1601.; Schmedes, Kurt von: *Zur Geschichte der Donauflottille. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens.“* Wien, 1914. 28.

⁴⁸ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 206. Fol.: 341r. No. 80.

⁴⁹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 207. Fol.: 304r. No. 155.

⁵⁰ Schmedes: *Zur Geschichte der Donauflottille*, 28–30.

A nagy szaktudást és szervezőkészséget feltételező poszttól azonban térjünk vissza ismét a hadszíntérre, hiszen Santhilier a *Hoffahné*-ba történt kinevezése miatt részt vett a keresztény fősereg 1601. évi hadjáratának egy részében is. Mátyás főherceg ugyanis csak szeptember 20-án, tehát aznap, amikor a Mercoeur herceg vezette sereg elfoglalta Székesfehérvárt, indult el Bécsből a Magyar Királyságba, ám a kíséretével és testőrségével szolgáló katonaságot már két nappal korábban Győrbe küldte. A császárváros védelme szempontjából stratégiai fontosságú erődvárosból szeptember 26-án indult tovább a mellé rendelt katonákkal és az utánpótlást szállító több száz szekérrel. A keresztény táborba történő megérkezését követően nem sokkal azonban a Jemiscsi Hasszán nagyvezír vezette oszmán fősereg is megjelent Székesfehérvár környékén, hogy visszafoglalja a Buda védelme szempontjából stratégiai fontosságú várost. A két szembenálló sereg október 10-e és 15-e között három alkalommal csapott össze egymással.⁵¹ Most csak ez utóbbi Santhilier-re vonatkozó eseményeit szeretném bemutatni. A nagyvezír, miután jobbszárnyának támadása kudarcra végződött, balszárnyának parancsnoka pedig nem volt hajlandó harcba avatkozni, a centrumban álló katonaságának rohamot rendelt el. Ennek következtében csapatai a Pernhausen ezredre zúdultak. Igyekeztek *terciójukat* megbontani, és már néhány katonát le is kaszaboltak közülük, amikor a főherceg saját *Hoffahné*-jával és néhány máshonnan összeszedett lovassal felmentésükre indult. Az ellentámadás jól sikerült, hiszen az oszmán csapatokat sikerült viaszorítani. A további küzdelmeknek a lassan leereszkedő sötétség vetett véget. A keresztény sereg mindaddig harcrendben állt, míg az oszmán csapatok el nem hagyták a szentgyörgyi mezőt, majd ezt követően maguk is visszavonultak a már korábban a közelben kijelölt éjjeli táborba, ahonnan egyszerre segíthették a székesfehérvári őrséget, és fenntarthatták a kapcsolatot Győrrel, Palotával és Veszprémmel.⁵²

A *Hoffahne* támadásában és a közelharcban részt vett Santhilier is: kilőtték alóla a lovat, majd egy ellenséges lovas kopjával megsebesítette a nyakán, ezt követően a jobb karján és a mellvértjén is több vágás érte.⁵³

Sebesüléseiből azonban szerencsésen felépült, és a következő évben újabb rangos tisztség betöltésével bízta meg az Udvari Haditanács: 1602. augusztus 1-jén a dunai *Armada* kapitányává nevezték ki.⁵⁴ A folyami hajóhadnak a császári-királyi hadvezetés azt a feladatot szánta, hogy a hadsereg számára élelmiszert, muníciót és tüzérségi eszközöket szállítson, ostromok alkalmával a víz felől tűz alatt tartsa a falakat, támogassa a szárazföldi katonák rohamát, hárítsa el az oszmán flottilla ellentámadásait, illetve portyáit, segítse a csapatok partváltását, akár átszállítással, akár hajóhíd készítésével és védelmével.⁵⁵ Ennek az igen szerteágazó feladatnak az ellátásához – mint ahogyan Santhilier *Bestallungjából* kiderül – 1602 augusztusában két gálya, egy fregatt, valamint negyven felfegyverzett naszád és sajka

⁵¹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömöry Gusztáv: *Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 5. évf. (1892) 610–617.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 334–340.

⁵² ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 32r-35v.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 55r-57r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 337–338.; Ortelius, Hyeronimus Augustinus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602*. Budapest, Pytheas Kiadó 2002 (reprint). 205v-206r., Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája*, 383–384.

⁵³ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Codex (Cod.) 8974. Fol.: 682r-682v.; Gömöry: *Székesfehérvár visszavétele*, 616.; Ortelius: *Chronologia*, 206r.

⁵⁴ ÖStA KA Best. 724/1602.

⁵⁵ Schmedes: *Zur Geschichte der Donauflottille*, 18.

állt rendelkezésre.⁵⁶ A lotaringiai nemes hamarosan be is bizonyíthatta rátermettségét. A császári-királyi hadvezetés ugyanis 1602-ben (újra) kísérletet tett Buda elfoglalására. Ekkor a sereg vezetésével az uralkodó *General Obrist-Feldmarschall* rangban Mansfeld „iskolájának egy másik tanítványát”, Hermann Christoph von Russwormot bízta meg, aki németalföldi és magyarországi hadi tapasztalatai alapján szintén nemcsak a szárazföld, hanem a víz felől is ostromolni kívánta az erősséget. Ezért Santhilier vezetésével az Armada is csatlakozott a keresztény főserceghez. A lotaringiai nemes szeptember 26-án indult útnak Bécsből két gályával, egy fregattal és tíz tarackkal felfegyverzett sajkával. A hajóhadhoz Győrben és Komáromban további tíz sajka, valamint az Eörsy Péter vezette királyi naszádosok is csatlakoztak.⁵⁷ Az ostrom lelegején, október 3-án császári-királyi katonák hajókról és a szárazföld felől is megtámadták a Vízivárost, a két gálya pedig összesen harminc ágyújával támogatta Karl Ludwig Graf zu Sulz 300 vallonja és a hozzájuk csatlakozott önkéntesek rohamát. A sikert követően a Budát Pesttel összekötő hajóhidat semmisítették meg a romboló fregatt segítségével, amelyet kilenc sajka vontatott. Istvánffy így örököltette meg ezt művében: „...az hajócska is, a Lotharingus mesterségével mely csináltatott, az vízen hadakozóktól és a víz aláfolyástól és szelektől segítettvén, az hídhoz vitetették, és az szerencsés sebességgel középben általszakajtja úgy, hogy az, elhánytván az ellenségtől, elvételtennek láttaiak vala lenni egyik városból a másikba való menetel.”⁵⁸ Október 5-én pedig a keresztény csapatok szintén kombinált szárazföldi és vízi támadással foglalták el Pestet. Így immáron a Duna mindkét oldaláról, a közben szintén megszállt Gellért-hegyről, valamint a folyamról is lövettethette Russworm Buda falait. Október 16-án Adolf von Althan ezredének gyalogosai hajókról intéztek támadást az itt emelkedő vízi rondella ellen, amely az erősség alatti kikötőt fedezte. Ahogyan Ibrahim Pecsevi fogalmazott történeti munkájában: „Ha ez nincsen, a sajkáknak megállóhelye sem lett volna, s a Pest alatti hadseregtől [az oszmán felmentő had – B. Z.] Budára és Budáról a hadsereghez senki sem mehetett volna, szegény pestiek sem szabadulhattak volna meg, és Buda is biztosan elvész.”⁵⁹ Az akció azonban nem járt sikerrel, és csak négy sajka került a császári-királyi csapatok kezére;⁶⁰ maga az ostrom pedig sikertelenül végződött.

Bár az Udvari Haditanács a mezei szolgálatért járó zsold kifizetésére utasította az Udvari Kamarát 1603. március 29-én,⁶¹ ám arra vonatkozóan egyelőre nincs adatunk, hogy ebben az évben Santhilier részt vett-e hadműveletekben. (Csak azt tudjuk, hogy az Arzenál munkáját irányította.)

A következő évben azonban két újabb nagy megtiszteltetés érte. Egyrészt az alsó-ausztriai rendek az indigenált, azaz honfiúsított és a *Ritterstand*ba besorolt Santhilier-t jelölték az

⁵⁶ ÖStA KA Best. 724/1602.

⁵⁷ Oertel, Hieronymus: *Ortelius Redivivus et Continuatus...* Nürnberg, 1665. 321.

⁵⁸ Istvánffy Miklós *Magyarok dolgai*ról írt *históriája*, 397.

⁵⁹ Pecsevi Ibrahim *tarikhjából*. In: Szekfű Gyula (szerk.): *Török történetírók. III. kötet (1566–1659)*. Budapest, 1916. 169.

⁶⁰ ÖStA KA AFA 1602-13-1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 142. Fol.: 3r-9r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 142. Fol.: 15r.; Szentkláray Jenő: *Dunai hajóhadak története*. Budapest, 1885. 200–204.; Veress Endre: *Buda és Pest 1602–1603-iki ostroma*. Hadtörténelmi Közlemények, 11. évf. (1910) 57–58., 60.; Sugár István: *A budai vár és ostromai*. Budapest, 1979. 146–152.; Csonkaréti Károly: *Hadihajók a Dunán*. Budapest, 1980. 69.; Tóth: *A mezőkeresztesi csata*, 353.; Istvánffy Miklós *Magyarok dolgai*ról írt *históriája*, 397.

⁶¹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 210. Fol.: 62r. No. 65.

általuk felfogadandó lovasság vezetőjének.⁶² Végül nem ő vehetett át *Bestallungot*, ám maga a jelölés is kifejezte megbecsülésüket. Másrészt 1604. szeptember 9-én a 300 német lovashól álló *Hoffahne* vezetését bízták rá, de úgy, hogy a poszthoz járó udvari marsall (*Hofmarschall*) kinevezést nem kapta meg.⁶³ Egy a *Fuggerzeitung*okban található november 5-i jelentés alapján tudjuk, hogy ismét a magyarországi hadszíntéren volt. A beszámoló elküldését megelőző napokban ugyanis 400 tatár állítólag azzal a szándékkal kelt át a Dunán, hogy a Győrből Bécsbe visszautazó Mátyás főhercegen rajta üssenek. Amikor azonban megtudták, hogy a császárváros helyett az esztergomi keresztény táborba érkeztek meg, feldúltak két falut, rabláncra fűzték ezek hatvan lakóját, és elhajtottak harminc marhát is, majd Rajka környékén letáboroztak. Amikor erről Santhilier tudomást szerzett, a *Hoffahnéval*, Hans Christoph Urschenbekh a testőr lovas lövészekkel,⁶⁴ valamint 200 huszárral és hat ágyúval utánuk indult. A tatárok azonban hírt kaptak az ellenük küldött keresztény csapatokról, és megpróbáltak elmenekülni. Mintegy harminc kilométer megtétele után magukat már biztonságban érezték, és újra felverték sátraikat. Santhilier és Urschenbekh azonban erről is értesült, és elhatározták, hogy rajtaütnek táborukon. A támadás teljes sikerrel zárult: bár néhány tatár megpróbált ellenállni, a többség hamar elmenekült a közeli erdőbe, a fogságba vetett keresztényeket és az elhajtott marhákat pedig a császári-királyi lovasok kiszabadították.⁶⁵

Santhilier tehát magyarországi katonai szolgálatának is köszönhetően megteremtette annak lehetőségét, hogy családja beépüljön a Habsburg Monarchia elitjébe, és több mint egy évszázadon át szolgálja az uralkodókat II. Rudolftól egészen III. Károlyig. Meg kell jegyezni azonban, hogy életútja és familiájának sikeressége nem egyedülálló. Gondoljunk csak a szintén Habsburg Erzsébet kíséretében Bécsbe érkező Alfonso Montecuccolira, aki katonaként és diplomataként is sokat tett a Habsburg-családért. Ez pedig később Ernesto nevű fia és távoli rokona, Raimondo Montecuccoli számára jelentett kiváló ajánlólevelet a bécsi udvarba.⁶⁶

ZOLTÁN PÉTER BAGI

Gilbert de Santhilier's Military Service During the Long Trukish War

Beside the peoples of the 16th-century Habsburg Monarchy (Austrians, Hungarians, Czechs, Moravians, Croats, Dalmatians, Slovaks, Ruthens, Vlachs and Uskoks), Rudolf II's army included Slavs from the Ottoman-ruled territories (Serbs, Bulgarians and Christian Bosniaks), imperial Germans, Cossacks, Scots, Englishmen, Walloons, Frenchmen, and many Lotharingians as well. This final group was referred to as "borderland nobility" by Péter Sahin-Tóth, as they had a dual identity, language, and culture. Regarding their career and advancement, they had two choices: serving either the Habsburg family or the French kings. From

⁶² Stangler, Gottfried: *Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607. Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien*. Wien, 1972. 268.

⁶³ ÖStA KA Best. 793/1604.

⁶⁴ ÖStA KA Best. 783/1604.

⁶⁵ ÖNB Cod. 8975. Fol.: 343v.

⁶⁶ Bagi Zoltán Péter: *Alfonso Montecuccoli a Habsburg-család szolgálatában (1570–1598)*. Aetas, 30. évf. (2015) 3. sz. 37–50.

among the Lotharingians who arrived at the Hungarian theatre of the Long Turkish War (1591-1606), my paper intends to present Gilbert de Santhilier's military career, including his connections, his efforts and his proficiency in ground and naval warfare.